

Razlikovalno odzivanje staršev in razvoj njihovih otrok

TINA KAVČIČ
 Univerza v Ljubljani
 Filozofska fakulteta
 Oddelek za psihologijo
 Aškerčeva 2
 SI-1000 Ljubljana
 tina.kavcic@ff.uni-lj.si

POVZETEK

Ugotovitve vedenjsko genetskih raziskav kažejo, da so za otrokov razvoj pomembni predvsem tisti vidiki okolja, ki si jih posamezniki v isti družini ne delijo. Za otroka specifične izkušnje v družinskem okolju vključujejo tudi razlikovalno odzivanje staršev do njihovih otrok. S tem konceptom opisujemo vedenje staršev do enega otroka v primerjavi z njihovim vedenjem do otrokovega sorojenca. Tovrstno vedenje staršev se povezuje z nekaterimi značilnostmi razvoja njihovih otrok, npr. njihovim socialnim prilagajanjem in značilnostmi odnosov med sorojenci, pri čemer pa so te povezave večinoma nizke in posredne. Razlikovalno odzivanje ne predstavlja nujno negativnega procesa v družinah, saj lahko odraža občutljivost staršev na razlike v značilnostih njihovih otrok. Poleg tega je razlikovalno odzivanje staršev najverjetneje neugodno za otrokov razvoj le v primeru, da je izjemno izrazito in dosledno glede na člane družinskega sistema. Velikost razlikovalnega odzivanja ter njegovi korelati se razlikujejo tudi glede na značilnosti obeh otrok (npr. spol, osebnostne značilnosti) in družinski kontekst. Poleg tega je za razvoj otrok vsaj v obdobjih srednjega otroštva in mladostništva bolj kot velikost razlikovalnega odzivanja staršev pomembno, ali otrok/mladostnik takšno vedenje starša zaznava kot pravično ali kot nepravično.

Ključne besede: razlikovalno odzivanje staršev, okolje, ki si ga sorojenci ne delijo, socialno prilagajanje otrok, odnos med sorojenci, zaznana pravičnost

ABSTRACT

PARENTAL DIFFERENTIAL TREATMENT AND CHILDREN'S DEVELOPMENT

Findings of behavioural genetic studies show, that environmental factors that have the strongest effect on child development are those which make siblings in the same family different from one another, i.e. environmental influence of primary importance is not shared by members of the same family. Child specific experiences within the family include also parental differential treatment. This concept describes the behaviour of parents towards one of their children as compared to their behaviour towards child's sibling. This parental behaviour is

related to certain characteristics of their children's development, e.g. their social adjustment and sibling relationship, though these relations are predominantly low and indirect. Parental differential treatment is not necessarily a negative process in the family, as it can reflect parental sensitivity to individual differences between their children. Also, the effects of parental differential treatment on child development are most probably negative only if it is extremely pronounced and consistent across members of the family system. The size of parental differential treatment as well as its correlates depend also on characteristics of both children (e.g. gender, personality characteristics) and family context. In addition, at least in middle childhood and adolescence, child/adolescent perceptions of parental differential treatment as fair or unfair seem to play more important role in child/adolescent development than the size of such parental behaviour.

Key words: parental differential treatment, non-shared environment, children's social adjustment, sibling relationship, perceived fairness

Pri preučevanju vpliva okolja na razvoj otrok so se razvojni psihologi najpogosteje osredotočali na starše in njihov odnos z otroki (Plomin in Bergeman, 1991). Pri tem so preučevali več različnih dimenzij individualnih razlik v odnosu med otrokom in staršem, npr. varnost, skupne izkušnje in čustva, humor, povezanost komunikacije (Dunn, 1993). Z razvojem otrok se njihovi odnosi s starši (raziskave so sicer najpogosteje vključevale mame) spreminjajo, kar je posledica tako razvojnih sprememb v otrokovih značilnostih kot tudi sprememb v odzivih njihovih staršev na otrokov razvoj (Russel, Mize in Bissaker, 2003). Starši se namreč odzivajo na razvojne spremembe v otrokovih sposobnostih in značilnostih. Rezultati študije interakcije med mamami in njihovimi malčki (Dunn, Plomin in Daniels, 1986) so pokazali, da so se mame vedle razmeroma konsistentno do dveh svojih otrok pri isti starosti (ne glede na njun spol ali starostno razliko med njima), hkrati pa je bilo njihovo vedenje do istega otroka pri različnih starostih razmeroma nestabilno. Z razvojem se vpliv individualnih razlik med otroki na njihove socialne odnose povečuje, kar je opazno že v obdobju malčka (Clarke-Stewart in Hevey, 1981). Na prehodu iz obdobja dojenčka in malčka v zgodnje otroštvo opazimo nove dimenzije odnosa med otrokom in staršem (npr. intimnost), ki so posledica razvoja otrokovega zavedanja samega sebe in razumevanja tega, kako jih zaznavajo drugi. Poleg tega na razvojne spremembe v otrokovem odnosu s starši vpliva tudi razvoj njegovega razumevanja socialnih pravil širše družbe, vse pomembnejši pa postane tudi vpliv vrstniških odnosov ter otrokovih izkušenj v vrtcu in šoli na njegove socialne odnose z družinskimi člani (Dunn, 1993).

Rezultati meta-analize študij starševstva (Holden in Miller, 1999) kažejo razlike in podobnosti v značilnostih vedenja staršev do istih otrok pri različnih starostih, do različnih otrok v isti družini in do istih otrok v različnih situacijah (npr. pri prosti igri, strukturirani nalogi, ipd.). Na splošno je bila večina preučevanih dimenzij starševskega vedenja zmerno do visoka stabilnih v času in do več otrok v isti družini ter nizko do zmerno stabilnih glede na različne situacije. Analiza sredin je pokazala najmanjše razlike v vedenju staršev do njihovih posameznih otrok in največje razlike v njihovem vedenju v različnih situacijah. Vzorci stabilnosti in sprememb so se razlikovali glede na posamezne konstrukte starševskega vedenja. Konstrukti, ki se nanašajo na otroka in raven njegovega razvoja (npr. spodbujanje razvoja, nega, verbalizacija), so večinoma

kazali (zmerne) spremembe v času. Nasprotno, so konstrukti, ki so vezani na starše (npr. izražanje pozitivnih in negativnih čustev, spremljanje vedenja otrok) in torej odražajo predvsem individualne razlike med starši, kazali le majhne spremembe v času.

Raziskovalci so poskušali povezati različne vidike starševskega vedenja z osebnostnimi značilnostmi otrok v odraslosti. Tovrstne študije kažejo le malo pomembnih povezav med vedenjem staršev in osebnostjo njihovih otrok v odraslosti, npr. odrasli, ki so svoje starše opisali kot bolj naklonjene, so sebe ocenili kot bolj ekstravertne, odprte za izkušnje, sprejemljive, vestne in čustveno stabilne v primerjavi z odraslimi, ki so svoje starše opisali kot razmeroma manj naklonjene (McCrae in Costa, 1988), vendar pa dobljene korelacije pojasnjujejo le majhen delež variance v osebnosti odraslih (pregled v McCrae idr., 2000). Poleg tega ugotovljene povezave med značilnostmi starševskega vedenja in osebnosti otrok še ne pomenijo nujno dejanskega vpliva starševskega vedenja na kasnejšo osebnost njihovih otrok (McCrae idr., 2000).

Družinsko okolje, ki si ga sorojenci ne delijo

Vedenjski genetiki razlikujejo med tistimi vidiki okolja, ki si jih posamezniki v isti družini delijo (izkušnje, ki so skupne članom iste družine), ter tistimi, ki si jih ne delijo, ampak so specifični za posameznega člana družine. Ti raziskovalci (npr. Plomin, DeFries, McClearn in Rutter, 1997) poročajo, da so za otrokov razvoj pomembni predvsem tisti dejavniki družinskega in izvendružinskega okolja, ki si jih otrok ne deli s svojimi sorojenci, torej tisti vidiki okolja, zaradi katerih so si otroci v isti družini med seboj različni. Razlike med izkušnjami otrok znotraj iste družine z njihovimi starši lahko izhajajo iz značilnosti staršev ali pa jih vzbujajo značilnosti in vedenje otrok (Scarr in McCartney, 1983). Razlike med otroki v isti družini v njihovih izkušnjah s starši pa se povezujejo z individualnimi razlikami v različnih značilnostih med otroki (Dunn, 1993), zato so raziskovalci poskušali odkriti učinke specifičnih vidikov okolja, ki si ga posamezniki v isti družini ne delijo, na njihovo vedenje (Plomin idr., 1997). Rezultati študije okoljskih mer v družinah s sorojenci različne stopnje genetske povezanosti (enojajčni in dvojajčni dvojčki, sorojenci, pol-sorojenci, sopolsojenci) v mladostništvu (študija NEAD; Reiss idr., 1995) kažejo, da vzorec povezanosti mer družinskega okolja (odnosa med sorojencema, vedenja staršev do otrok in vedenja otrok do staršev) med obema sorojencema kaže na specifičnost teh izkušenj za posameznega otroka. Družinske izkušnje, ki si jih otroci v isti družini ne delijo, vključujejo različne izkušnje v interakciji s sorojenci, naključne dogodke ter razlikovalno odzivanje staršev do njihovih otrok (ang. differential treatment), t.j. vedenje staršev do enega otroka v primerjavi z drugim (Volling in Elins, 1998). Študije izvorov vplivov družinskega okolja, ki si jih otroci v isti družini ne delijo, so se najpogosteje osredotočile na razlikovalno odzivanje staršev do njihovih otrok (Deater-Deckard idr., 2001).

Odnosi med starši in njihovimi otroki se v veliki meri razlikujejo glede dveh dimenzij: izražanja naklonjenosti (izražanje pozitivnih čustev, nudenje opore, odzivanje na potrebe otroka) ter nadzora (spremljanje, discipliniranje) (Dunn, 1993; Plomin idr., 1997). Ti dve dimenziji najpogosteje vključujejo tudi raziskave razlikovalnega odzivanja staršev do njihovih otrok (npr. McHale, Crouter, McGuire in Updegraff, 1995; McHale, Updegraff, Jackson-Newsom, Tucker in Crouter, 2000; Volling in Belsky, 1992). Razlikovalno odzivanje lahko preučujemo z (a) opazovanjem vedenja staršev do vsakega od sorojencev, (b) uporabo absolutnih ocen starševskega vedenja do posameznega otroka ter (c) z uporabo razlikovalnih ocen, ki zahtevajo neposredno primerjavo vedenja staršev do enega otroka v primerjavi z drugim (Eaves in Carbonneau, 1998). Kljub temu, da v zahodnih tehnološko razvitih družbah prevladuje mnenje, da naj bi se

starši trudili vesti čim bolj enako do vseh svojih otrok (Kowal, Kramer, Krull in Crick, 2002), rezultati raziskav, v katerih so o starševskem odzivanju do otrok poročali starši sami (Kavčič, 2004; McHale in Pawletko, 1992) ali pa njihovi otroci v obdobjih otroštva, mladostništva in zgodnje odraslosti (Daniels in Plomin, 1985; Kowal in Kramer, 1997; Monahan, Buchanan, Maccoby in Dornbusch, 1993), kot tudi raziskav, ki so vključevale opazovanje vedenja staršev (Dunn, 1993), kažejo, da starši večinoma izražajo različno raven naklonjenosti in nadzora do svojih otrok.

Povezanost razlikovalnega odzivanja staršev z razvojem njihovih otrok

Zgodnje raziskave razlikovalnega starševskega odzivanja so se osredotočale zlasti na mamino izražanje naklonjenosti in nadzora do njenih otrok ter posledice njenega vedenja na kakovost odnosa med sorojenci in otrokovega razvoja (npr. Brody, Stoneman in Burke, 1987; Bryant in Crockenberg, 1980). Rezultati teh študij kažejo na povezanost maminega razlikovalnega odzivanja z različnimi vidiki odnosa med sorojenci (Boll, Ferring in Filipp, 2003; Brody idr., 1987; Bryant in Crockenberg, 1980; Stocker, Dunn in Plomin, 1989) in značilnostmi prilagajanja otrok (McHale in Pawletko, 1992). Podobne rezultate so pokazale tudi kasnejše študije razlikovalnega odzivanja očetov (Brody, Stoneman in McCoy, 1992; Stocker, 1995). Pri tem se učinki maminega in očetovega razlikovalnega vedenja na odnos med sorojencema lahko razlikujejo (Brody, Stoneman in McCoy, 1994; Conger in Conger, 1994; Volling in Belsky, 1992). Rezultati nekaterih študij kažejo, da se značilnosti očetovega vedenja v večji meri povezujejo z otrokovim prilagajanjem (Feinberg in Hetherington, 2001) in značilnostmi odnosa med sorojenci (Brody idr., 1994) kot mamino vedenje, kar avtorji pojasnjujejo z večjo občutljivostjo otrok na vedenje očetov, ki so v primerjavi z mamami več odsotni, ter z bolj določeno vlogo mame, zlasti njene naklonjenosti do otrok, v zahodnih tehnološko razvitih kulturah (Brody idr., 1992).

Raziskave povezanosti med razlikovalnim odzivanjem staršev in razvojem njihovih otrok so se sprva osredotočale na učinke razlikovalnega odzivanja v primerjavi z enakim (nerazlikovalnim) vedenjem staršev do vseh njihovih otrok, kasneje pa tudi na učinke velikosti razlikovalnega odzivanja ter na preučevanje smeri razlikovalnega odzivanja, torej na to, ali starši do določenega otroka izražajo negativno ali pozitivno pristranskost v primerjavi z njegovim sorojencem. Na splošno rezultati teh študij kažejo, da je pozitivna pristranskost do otroka v primerjavi z njegovim sorojencem (višja raven izražanja naklonjenosti in nižja raven izražanja nadzora do ciljnega otroka kot do njegovega sorojenca) povezana z otrokovim uspešnim čustveno-socialnim prilagajanjem, negativna pristranskost pa z otrokovimi težavami prilagajanja (Dunn, 2003; Dunn, Stocker in Plomin, 1990; McGuire, Dunn in Plomin, 1995; Stocker, 1993). Vendar so te povezave tipično razmeroma nizke in nedosledne, kar kaže, da odnos med razlikovalnim odzivanjem staršev in razvojem sorojencev ni enostaven in neposreden (Kowal idr., 2002).

J. Dunn in sodelavca (1990) poročajo, da mamino razlikovalno odzivanje do sorojencev, starih približno štiri in sedem let, pomembno napoveduje težave pozunanjenja in ponotranjenja v zgodnjem in srednjem otroštvu. Nižja raven izražanja naklonjenosti mam do sedemletnikov kot do njihovih mlajših sorojencev je napovedovala težave ponotranjenja, večje izražanje nadzora do sedemletnikov v primerjavi z mlajšimi sorojenci pa je napovedovalo pozunanjenje težav starejših sorojencev. Mamino razlikovalno odzivanje je neodvisno od strukturnih značilnosti družine pojasnjevalo 34 odstotkov variance v izražanju težav ponotranjenja in 27 odstotkov variance v izražanju težav pozunanjenja sedemletnikov. Ponovitev merjenj z istim vzorcem tri leta pozneje, ko so

bili otroci stari sedem in deset let, (McGuire idr., 1995) je pokazala pomembno stabilnost maminih ocen lastnega razlikovalnega odzivanja. Poleg tega je mamino razlikovalno izražanje naklonjenosti in nadzora do obeh otrok tudi vzdolžno pomembno napovedovalo težave prilagajanja starejšega otroka. Rezultati študij torej kažejo tudi vzdolžne učinke razlikovalnega odzivanja na prilagajanje sorojencev. C. M. Stocker (1993) je primerjala vedenje mame do dveh njenih različno starih otrok (torej ob istem času merjenja), nato pa še njeno vedenje do obeh sorojencev, ko sta bila otroka enako stara (torej je primerjala vedenje mame do starejšega otroka ob prvem času merjenja z njenim vedenjem do mlajšega otroka ob naslednjem merjenju, ko je ta dosegel starost svojega starejšega sorojenca ob prvem merjenju). Rezultati obeh pristopov kažejo, da se razlike v maminem izražanju naklonjenosti in nadzora povezujejo s ponotranjenjem in pozunanjenjem težav v obdobju srednjega otroštva.

Raziskovalci so preučevali povezanost med razlikovalnim odzivanjem staršev in prilagajanjem njihovih otrok tudi v obdobjih mladostništva in zgodnje odraslosti. Rezultati študije avtorjev K. J. Conger in Congerja (1994) kažejo, da se je razlikovalna starševska negativnost do mladostnikov v obdobju zgodnjega in srednjega mladostništva povezovala s porastom razlik v njihovi delikventnosti dve leti pozneje ob upoštevanju delikventnosti v času prvega merjenja, pri čemer so mladostniki, do katerih so starši izražali več negativnosti, izražali več delikventnosti kot njihovi sorojenci. Rezultati študije NEAD (Reiss idr., 1995) so pokazali, da se negativno starševsko vedenje do enega otroka (mladostnika) ob nadzoru starševskega vedenja do drugega otroka visoko povezuje z antisocialnim vedenjem tega otroka, nekoliko nižje pa tudi z depresivnostjo tega otroka. V študiji starševskega razlikovalnega odzivanja v zgodnji odraslosti so študenti poročali o tem, ali se njihovi starši do njih vedejo bolj ugodno (izražajo več naklonjenosti in manj nadzora) ali bolj neugodno (izražajo manj naklonjenosti in več nadzora) kot do njihovih sorojencev, torej o zaznani pozitivni ali negativni pristranskosti staršev do njih v primerjavi z njihovimi sorojenci (Brody, Copeland, Sutton, Richardson in Guyer, 1998). Zaznava starševske negativne pristranskosti je bila povezana s pogostnostjo doživljanja sramu in intenzivnostjo doživljanja strahu, zaznavanje starševske pozitivne pristranskosti pa ni bilo povezano s čustvenim doživljanjem udeležencev. Poleg tega rezultati študije niso pokazali nobenih razlik v različnih vidikih prilagajanja udeležencev (samozavesti, depresivnosti, anksioznosti) glede na zaznano pozitivno ali negativno pristranskost v njihovih družinah.

Raziskovalci so torej najpogosteje preučevali povezanost razlikovalnega odzivanja staršev s čustvenosocialnim prilagajanjem njihovih otrok, redkeje pa tudi s kakovostjo odnosa med sorojenci. Rezultati študije opazovanja triadne interakcije med mamo in njenima otrokoma (mlajši so bili stari od 4;6 do 6;6 in starejši od 7 do 9 let) ter interakcije med sorojencema (Brody idr., 1987) so pokazali povezanost nekaterih vidikov maminega razlikovalnega odzivanja z značilnostmi interakcije med sorojencema, zlasti z vedenjem mlajšega otroka. Avtorji menijo, da starejši otroci morda pričakujejo določeno pozitivno pristranskost mame do njihovega mlajšega, manj kompetentnega sorojenca in se nanjo odzovejo šele, ko postane preveč izrazita.

Raziskovalci so poskušali ugotoviti, ali razlikovalno odzivanje staršev pojasnjuje enkratno varianco v prilagajanju otrok/mladostnikov in v njihovih odnosih s sorojenci poleg variance, ki jo pojasnjuje vedenje staršev do posameznega otroka. C. M. Stocker (1995) je na vzorcu osemletnih otrok in njihovih staršev potrdila napovedno vrednost razlikovalnega odzivanja preko napovedi absolutne ravni starševstva na vedenjske težave. Brody s sodelavci (1992) ugotavlja, da ima razlikovalno odzivanje staršev pomemben učinek tudi na odnos med sorojencem in sicer preko učinka, ki ga ima starševsko vedenje do vsakega od otrok. Rezultati študije razlikovalnega odzivanja staršev

do mladostnikov kažejo, da ima razlikovalno odzivanje učinek na mladostnikovo prilaganje poleg učinka, ki ga ima na sorojence samo vedenje staršev do vsakega od njiju posebej (Feinberg in Hetherington, 2001). Nižja raven razlikovalnega odzivanja mam in očetov ter pozitivna pristranskost sta bolj kot absolutna ocena starševega vedenja do mladostnika napovedovala mladostnikovo pozitivno samoznavanje (Barrett Singer in Weinstein, 2000).

Pomen vzorcev razlikovalnega odzivanja staršev znotraj družin

Študije, ki vključujejo tako mamino kot očetovo razlikovalno odzivanje do njihovih otrok, večinoma učinke tovrstnega vedenja mam in očetov preučujejo ločeno (npr. Brody, Stoneman in McCoy, 1992). B. Volling in Belsky (1992) poročata o nizki do zmerni povezanosti med maminim in očetovim razlikovalnim odzivanjem (korelacije od 0,20 do 0,40). Zato S. M. McHale in sodelavke (1995) menijo, da lahko posledice otrokovih izkušenj z enim od staršev na njegov razvoj bolje razumemo v kontekstu njegovih izkušenj z drugim staršem. Avtorice so se v svoji študiji osredotočile na preučevanje vzorcev maminega in očetovega razlikovalnega odzivanja do njihovih otrok (mlajši so bili v povprečju stari osem, starejši pa deset let). Mame in očetje so neodvisno ocenili svoje razlikovalno odzivanje, odnos med sorojenci so ocenili otroci in njihovi starši, otroci pa so ocenili tudi zadovoljstvo s svojim odnosom z mamo in očetom ter svojo kompetentnost in anksioznost. Za opisovanje vedenja staršev znotraj družine so avtorice uporabile t.i. pristop analize vzorcev, katerega namen je ohranjanje integritete ali organizacije izkušenj posameznikov ali družin, saj vključuje prepoznavanje vzorcev sopoljavanja značilnosti posameznikov in družin. Avtorice opisujejo tri vzorce razlikovalnega odzivanja mam in očetov: skladen (oba starša izražata več določenega vedenja do istega otroka ali pa oba poročata, da se do obeh otrok vedeta enako), komplementaren (en starš izraža več določenega vedenja do enega, drugi pa do drugega otroka) in neskladen vzorec (en starš izraža več določenega vedenja do enega otroka, drugi pa pravi, da se vede enako do obeh otrok). V večini družin je bilo vedenje staršev do njihovih otrok skladno, torej sta oba starša poročala, da izražata več naklonjenosti in več nadzora do istega otroka ali pa sta oba ocenila, da se vedeta enako do obeh svojih otrok. Komplementarni vzorec razlikovalnega odzivanja mame in očeta se je pokazal le v redkih družinah, pogosteje pa se je neujemanje vedenja obeh staršev kazalo kot razlikovalno odzivanje enega od staršev (najpogosteje v smeri izražanja več naklonjenosti do mlajšega kot do starejšega otroka) in enako vedenje drugega starša do obeh otrok. Enako vedenje obeh staršev do obeh otrok je imelo najbolj ugodne učinke na kompetentnost in anksioznost otrok. Razlikovalno odzivanje staršev pa je imelo večji (pozitiven in negativen) učinek na mlajše kot na starejše sorojence, in sicer je bilo večje izražanje naklonjenosti staršev do mlajšega otroka v primerjavi s starejšim pozitivno povezano z njegovo kompetentnostjo in zadovoljstvom z odnosom s staršem, večje izražanje nadzora do mlajšega kot do starejšega otroka pa se je povezovalo z višjo ravno anksioznosti, z več sovražnosti v odnosu s sorojencem in z manjšim zadovoljstvom mlajšega otroka z odnosom s staršem. Avtorice poudarjajo, da so ugotovljene povezave med vedenjem staršev in značilnostmi njihovih otrok lahko posledica delovanja drugih dejavnikov, npr. tega, da so se starejši otroci približevali obdobju mladostništva in bili zato manj dovzetni za vedenje staršev, da so starejši otroci zaradi bolj razvitih spoznavnih spretnosti razlikovalno odzivanje staršev dojemali kot bolj utemeljeno, ipd.

B. L. Volling je vzorce razlikovalnega odzivanja mam in očetov preučevala v družinah z dvema otrokoma v zgodnjem otroštvu (Volling, 1997) ter v družinah z enim

malčkom in enim otrokom v obdobju zgodnjega otroštva (Volling in Elins, 1998). Enako kot v družinah s starejšimi otroki in mladostniki (McHale idr., 1995) je tudi v teh družinah prevladoval skladen vzorec, komplementaren pa se je pojavljal le izjemoma. V nasprotju s predhodno študijo, se je neskladnost maminega in očetovega razlikovalnega odzivanja do njihovih otrok odražala v smeri starejšega otroka (eden od staršev je svoje vedenje do obeh otrok ocenil kot enako, drugi pa je poročal, da v odnosu s starejšim otrokom bolj uživa ter pogosteje uporablja discipliniranje). Podobno so se tudi v slovenski študiji družinah s pari sorojencev v zgodnjem otroštvu (Kavčič, 2004) najpogosteje pokazali skladni vzorci razlikovalnega odzivanja mam in očetov. Med skladnimi vzorci pa so bili najpogostejši tisti, pri katerih sta oba starša poročala o tem, da naklonjenost in nadzor izražata bolj do starejšega kot do mlajšega otroka – takšen vzorec se je pojavljal v skoraj polovici družin. Tudi v študijah vzorcev razlikovalnega odzivanja staršev do parov sorojencev v zgodnjem otroštvu (Volling, 1997) in parov malčkov s starejšimi sorojenci v obdobju zgodnjega otroštva (Volling in Elins, 1998) so starši pogosteje poročali o skladnem razlikovalnem odzivanju v smeri starejšega kot v smeri mlajšega otroka, kar je zlasti veljalo za starševski nadzor. Za razliko od predhodnih študij (McHale idr., 1995; Volling, 1997; Volling in Elins, 1998), v katerih se je komplementarni vzorec razlikovalnega odzivanja mam in očetov pojavljal le redko (v največ šest odstotkih družin), pa je ta vzorec opisoval razlikovalno odzivanje približno ene petine staršev v slovenski študiji. Kljub temu, da so v večini družin očetvi in mame izražali več nadzora ali naklonjenosti do istega otroka, so v petini sodelujočih družin mame izražale več nadzora ali naklonjenosti do mlajšega otroke, očetje pa do starejšega oz. obratno očetje več do mlajšega in mame več do starejšega. Če bi se pokazalo, da ima mamina ali očetova pristranskost do enega otroka neugoden učinek na razvoj drugega otroka, bi komplementaren vzorec razlikovalnega odzivanja staršev lahko imel zaščitno funkcijo. Rezultati nekaterih raziskave so npr. pokazali povezanost med maminim razlikovalnim odzivanjem in značilnostmi otrokovega prilagajanja (McHale in Pawletko, 1992; Dunn idr., 1990), očetovo razlikovalno odzivanje v nasprotni smeri pa bi v takšnem primeru lahko ublažilo oz. zmanjšalo neugodne učinke maminega vedenja.

Severnoameriška študija družin s pari sorojencev v obdobju malčka in zgodnjega otroštva (Volling in Elins, 1998) je ugotovljala tudi povezanost med razlikovalnim odzivanjem mam in očetov ter prilagajanjem obeh otrok. Rezultati so pokazali, da otrok, ki doživlja več starševskega nadzora, nujno ne izraža tudi več težav prilagajanja. Starejši sorojenci so namreč izražali največ ponotranjenja in pozunanjenja težav ter največ negativnega vedenja do mlajšega sorojenca v primeru, ko so doživljali več maminega in očetovega nadzora kot njihovi mlajši sorojenci, ter najmanj težav prilagajanja in največ pozitivnega vedenja do sorojenca malčka, kadar se je mama do obeh sorojencev vedla enako, oče pa je bolj nadziral starejšega otroka. Razlike v starševski pozitivni pristranskosti in uživanju pri dejavnostih z otrokoma se niso povezovale s prilagajanjem otrok ali z značilnostmi njunega medosebnega odnosa.

Razlikovalno odzivanje staršev ter značilnosti otrok in družinskega konteksta

Raziskovalci poročajo, da so velikost razlikovalnega odzivanja staršev do njihovih otrok ter njegove povezave z razvojem otrok odvisni od značilnosti obeh otrok (spol, starost, osebnostne značilnosti, itd.) in od značilnosti družinskega konteksta (npr. Mchale in Pawletko, 1992; Quittner in Oipari, 1994).

Rezultati nekaterih raziskav kažejo odvisnost razlikovalnega odzivanja staršev od spola posameznega otroka ter od kombinacije spola obeh otrok. Razlike v izražanju naklonjenosti staršev do njihovih otrok v srednjem otroštvu in zgodnjem mladostništvu

so večje v različnospolnih parih sorojencev kot v istospolnih, pri čemer starši več naklonjenosti izražajo do deklic kot do dečkov (McHale idr., 2000). Rezultati študije razlikovalnega odzivanja očetov do njihovih mladostnikov, starih od 12 do 16 let, so pokazali, da očetje manj pozornosti namenjajo hčeram kot sinovom, kar pa je bilo manj izrazito v družinah z več sinovi – mladostnice z brati so bile deležne več očetovskega vključevanja kot njihove vrstnice z enim bratom ali s sestrami (Harris in Morgan, 1991). V študiji zaznanega razlikovalnega odzivanja staršev je bilo mladostnikovo zaznavanje velikosti razlik v vedenju staršev do njega in njegovega sorojenca negativno povezano z njegovo samozavestjo in pozitivno z izražanjem negativnih čustev, med spoloma pa ni bilo pomembnih razlik v zaznani ravni razlikovalnega odzivanja staršev. Glede na to, da so bili v študijo vključeni le istospolni pari sorojencev, je možno, da bi se učinek spola pokazal v parih sorojencev različnega spola (Feinberg, Neiderhiser, Simmens, Reiss in Hetherington, 2000). Razlikovalno odzivanje staršev, zlasti njihovo vključevanje v dejavnosti z otroki in dodeljevanje obveznosti glede gospodinjskih opravil, glede na spol obeh sorojencev v obdobju srednjega otroštva in zgodnjega mladostništva je odražalo spolno stereotipnost (McHale idr., 2000). V različnospolnih parih sorojencev so starši več časa preživljali z otrokom njihovega spola, mame pa so najmanj časa preživljale s svojimi otroki, kadar so imele dva sinova. Ne glede na starost in vrstni red rojstva so starši več gospodinjskih opravil dodeljevali hčerkam, ki so imele brata, kot otrokom v istospolnih parih sorojencev. Opisane študije razlikovalnega odzivanja staršev glede na spol otrok so bile izvedene v ZDA in njihovi rezultati niso nujno splošljivi na druga kulturna okolja.

Poleg tega se (zaznana) velikost in učinki razlikovalnega odzivanja razlikujejo tudi glede na vrstni red rojstva. Vsaj v obdobju mladostništva, tisti mladostniki, ki imajo mlajšega sorojenca, poročajo pogostejšem razlikovalnem odzivanju njihovih mam in očetov kot njihovi vrstniki, ki imajo starejšega sorojenca (Kowal in Kramer, 1997). Te razlike najverjetneje odražajo večjo občutljivost starejših sorojencev za razlikovalno odzivanje kot tudi višjo raven razumevanja tega procesa v primerjavi z mlajšimi sorojenci. V študiji A. Kowal in sodelavk (2002) so o razlikovalnem odzivanju staršev poročali mladostniki, stari od 11 do 13 let, in njihovi od eno do štiri leta starejši sorojenci. Približno polovica parov sorojencev se je strinjala glede pojavljanja in smeri razlikovalnega izražanja naklonjenosti in nadzora njihovih mam in očetov. Ujemanje ocen smeri razlikovalnega odzivanja obeh sorojencev je kazalo, da mame več naklonjenosti izražajo do mlajših sorojencev kot do starejših, do katerih mame in očetje izražajo več nadzora kot do mlajših otrok, kar kaže na pozitivno pristranskost staršev do mlajših sorojencev. Tudi v študiji C. Stoker in sodelavcev (1989), ki je vključevala pare sorojencev v zgodnjem in srednjem otroštvu, so mame več naklonjenosti, pozornosti, odzivnosti, pa tudi nadzora izražale do mlajših kot do starejših otrok. Starševska pozitivna pristranskost do mlajšega otroka je lahko odraz razvojnih razlik med sorojencema v smeri večje samostojnosti starejšega otroka (Quittner in Oipari, 1994). Feinberg in E. M. Hetherington (2001) poročata, da so bili tudi nekateri učinki razlikovalnega odzivanja na mladostnikovo prilagajanje povezani z vrstnim redom rojstva, in sicer so te povezave večinoma kazale na večjo občutljivost starejših kot mlajših otrok do vedenja njihovih staršev.

Velikost razlikovalnega odzivanja in njegova povezanost z razvojem otrok pa je odvisna tudi od družinskega konteksta. Feinberg in E. M. Hetherington (2001) sta v svoji študiji sicer ugotovila učinek razlikovalnega odzivanja na prilagajanje mladostnikov, vendar pa so se ti učinki razlikovali med družinami. Razlikovalno odzivanje je bilo najbolj povezano z mladostnikovim prilagajanjem v družinah z nizko ravno starševskega izražanja naklonjenosti in visoko ravno negativnih vidikov vedenja staršev do

mladostnikov, torej je bil pomen razlikovalnega odzivanja najbolj izrazit v kontekstu "hladnega" starševstva, ki temelji na uveljavljanju moči. S. M. McHale in T. S. Pawletko (1992) sta izvedli študijo razlikovalnega odzivanja staršev do otrok in mladostnikov, starih od 8 do 14 let, ter njihovih mlajših sorojencev, pri čemer je polovica mlajših otrok kazala motnje v razvoju. Avtorici poročata, da se različni vidiki razlikovalnega odzivanja povezujejo z različnimi značilnostmi otrokovega prilagajanja in odnosa med sorojenci v različnih družinskih kontekstih. Npr. starejši sorojenci, ki so jih starši več disciplinirali oz. do njih izražali več uveljavljanja moči (uporaba telesne kazni, usmerjanja otrokovega vedenja preko telesnega stika, groženj in ukazov ter nagrad za ustrezno vedenje), kot njihove sorojence, so bili v vseh družinah bolj anksiozni. Poleg tega so se ti otroci in mladostniki v primerjavi s svojimi vrstniki, do katerih so starši izražali manj tovrstnega discipliniranja, vedli bolj pozitivno do svojega sorojenca, če je ta imel motnjo v razvoju, manj pozitivno pa, če so imeli mlajšega sorojenca brez motenj v razvoju.

Na vedenje staršev do njihovih otrok vplivajo tudi pomembni življenjski dogodki in značilnosti družinskega konteksta, ki vodijo do doživljanja stresa. Razlikovalno odzivanje staršev do njihovih otrok je večje v družinah, ki doživljajo visoko raven stresa, npr. ob ločitvi, ponovni poroki, kronični boleznega od otrok, kot v drugih družinah (Crouter, McHale in Tucker, 1999; Mekos, Hetherington in Reiss, 1996; Quittner in Opipari, 1994). Na primer, mladostniki ločenih staršev so poročali o višji stopnji razlikovalnega izražanja naklonjenosti njihovih mam in očetov ter o višjem razlikovalnem nadzoru očetov kot njihovi vrstniki, katerih starši so bili poročeni (Barrett Singer in Weinstein, 2000). J. M. Jenkins, Rasbash in O'Connor (2003) so v 3762 kanadskih družinah z otroki, starimi od štiri do enajst let, preučevali povezanost različnih značilnosti družine in otroka ter dveh dimenzij razlikovalnega odzivanja staršev, pozitivnega (pogostejše izražanje pozitivnih čustev in vključevanje v interakcijo z enim kot z drugim otrokom) in negativnega (pogostejše izražanje negativnih čustev do enega kot do drugega otroka) razlikovalnega starševstva. Razlikovalno odzivanje se je povezovalo z značilnostmi posameznega otroka, poleg tega pa je naraščalo s stresnimi družinskimi okoliščinami. Med značilnostmi otroka je pozitivno razlikovalno starševstvo najbolj napovedovala otrokova starost, negativno razlikovalno starševstvo pa je najbolj napovedovalo otrokovo izražanje negativnih čustev in njegov spol. Na splošno so starejši otroci in otroci, ki izražajo več negativnih čustev, izkusili razmeroma manj starševskega pozitivnega vedenja, dečki in otroci z višjimi ravnmi negativnega čustvenega izražanja pa so doživljali razmeroma več starševskega negativnega vedenja kot drugi otroci. Raven razlikovalnega odzivanja staršev je bila povezana tudi z dejavniki stresa, t.j. zakonskim nezadovoljstvom, velikostjo družine, samohranilstvom in nižjim socialno ekonomskim položajem. Poleg tega se je otrokova starost višje povezovala s pozitivnim starševskim vedenjem v večjih kot v manjših družinah, otrokova temperamentna značilnost negativnega čustvenega izražanja pa je imela nekoliko večji učinek na negativno starševstvo v družinah z višjim kot z nižjim socialno ekonomskim položajem.

Zaznana (ne)pravičnost razlikovalnega odzivanja staršev

Brody (1998) poudarja, da razlikovalno odzivanje ni nujno negativno, saj lahko odraža občutljivost staršev do razlik v razvojnih zahtevah in osebnostnih značilnostih njihovih otrok, zato je verjetno od samega razlikovalnega odzivanja pomembnejše, kako si otroci razlike v vedenju staršev do njih in njihovih sorojencev razlagajo. Otroci razlikujejo med pravičnim in nepravičnim razlikovalnim odzivanjem staršev, otrokova/mladostnikova zaznava pravičnosti starševskega razlikovalnega odzivanja pa celo boljše

napoveduje njihovo prilagajanje in odnos s sorojenci kot ocene dejanskih razlik v vedenju staršev do njihovih otrok (Kowal in Kramer, 1997; Kowal idr., 2002; McHale idr., 2000).

S. M. McHale in sodelavke (2000) so preučevale povezanost med zaznano pravičnostjo razlikovalnega odzivanja (izražanja naklonjenosti, vključevanja v skupne dejavnosti in dodeljevanja gospodinjstkih opravil) na eni strani ter prilagajanjem in odnosom med sorojenci v skupini otrok v srednjem otroštvu (stari od osem do deset let) in v skupini mladostnikov (stari od dvanajst do petnajst let) na drugi. V obeh skupinah se je s samozavestjo otrok/mladostnikov in pozitivnimi vidiki njihovih odnosov s sorojenci bolj dosledno povezovala zaznana pravičnost razlikovalnega odzivanja staršev (zlasti izražanje naklonjenosti) kot velikost starševske pristranskosti. V študiji mladostnikovega razumevanja starševskega razlikovalnega odzivanja (Kowal in Kramer, 1997) so enajst- do trinajstletniki poročali, da se starši do njih in njihovih sorojencev večinoma vedejo enako, v nekaterih primerih pa nekoliko različno. Opaženega razlikovalnega odzivanja večina mladostnikov ni razumela kot nepravičnega, ampak so ga utemeljevali z razlikami med seboj in svojim sorojencem v starosti, osebnostnih značilnostih, potrebah, odnosu s starši. Mladostniki, ki so razlikovalno odzivanje staršev pojmovali kot upravičeno, so svoj odnos s sorojencem doživljali bolj pozitivno kot njihovi vrstniki, ki se jim razlikovalno odzivanje njihovih staršev ni zdelo upravičeno. Torej je možno, da na otrokovo vedenje v večji meri vpliva njegovo razumevanje starševskega vedenja kot dejansko vedenje staršev. A. Kowal s sodelavkami (2002) je preučevala tudi povezanost med mladostnikovo zaznavo pravičnosti razlikovalnega odzivanja staršev in njegovim čustvenosocialnim prilagajanjem. Raven razlikovalnega odzivanja (zlasti nadzora) je bila povezana z mladostnikovim pozunanjenjem težav, odsotnost ponotranjenja težav in splošna ocena samospoštovanja pa sta bila povezana z zaznano pravičnostjo starševske pristranskosti. Pri tem se je ocena samospoštovanja povezovala predvsem z zaznano pravičnostjo razlikovalnega izražanja naklonjenosti, odsotnost ponotranjenja težav pa z zaznano pravičnostjo razlikovalnega nadzora. Tudi v tej študiji so mladostniki razlikovalno odzivanje staršev večinoma zaznali kot pravično. Kot kaže je vsaj v srednjem otroštvu in zgodnjem mladostništvu pomembnejša enakopravnost kot enakost vedenja staršev do obeh njihovih otrok.

Zaključki

Razlikovalno odzivanje naj bi predstavljalo negativen proces v družinah, vendar pa ni nujno, da so vsi vidiki razlikovalnega odzivanja staršev neugodni za otrokov razvoj (Jenkins, Rasbash in O'Connor, 2003). Kljub temu, da se razlikovalno odzivanje staršev povezuje z razlikami v nekaterih vidikih prilagajanja med sorojenci, pa so rezultati metaanalize študij dejavnikov okolja, ki si jih otroci v isti družini ne delijo, pokazali, da so ti učinki razmeroma majhni (večji so učinki izvendružinskih izvorov nedeljenega okolja kot družinskih) (Turkheimer in Waldron, 2000). Možno je tudi, da je razlikovalno odzivanje staršev neugodno za otrokov razvoj le v primeru, da je izjemno izrazito in dosledno glede na člane družinskega sistema (O'Connor, Hetherington in Reiss, 1998). C. Stocker in J. Dunn (1994) npr. poročata, da so najmanj vedenjskih težav kazali tisti osemletniki, do katerih sta oba starša izražala več naklonjenosti kot do njihovih sorojencev, največ pa tisti, do katerih sta oba starša izražala manj naklonjenosti kot do njihovih sorojencev. Poleg tega se velikost razlikovalnega odzivanja kot tudi njegovi korelati razlikujejo glede na značilnosti obeh otrok (npr. spol, osebnostne značilnosti) in družinski kontekst (npr. McHale in Pawletko, 1992; Quitner in Oipari, 1994).

Individualne razlike v odnosih otrok s starši torej niso splošno in enostavno povezane z značilnostmi njihovih odnosov s sorojenci in socialnim prilagajanjem, ampak se določene značilnosti odnosa med otrokom v določenem razvojnem obdobju in njegovimi starši povezujejo z določenimi značilnostmi njihovih drugih socialnih odnosov (Dunn, 1993; McHale in Pawletko, 1992). Poleg tega povezanost med različnim odzivanjem staršev in otrokovim razvojem še ne pomeni nujno, da vedenje staršev vpliva na osebnostne značilnosti in prilagajanje njihovih otrok ter odnos med sorojenci (Pike, 2003; Plomin idr., 1997). Povezanost med otrokovim odnosom s starši in njegovim razvojem je namreč lahko posledica delovanja več dejavnikov, katerih pomembnost se z otrokovim razvojem spreminja, npr. otrokovega čustvenega prilagajanja, njegovih osebnostnih značilnosti in spoznavnih sposobnosti, vključno s komuniciranjem o vedenju drugih, interpretiranjem in razumevanjem njihovega vedenja (Dunn, 1993). Pomembno vlogo ima zlasti otrokovo zaznavanje vedenja staršev kot pravičnega ali nepravičnega (npr. Kowal idr., 2002). Poleg tega rezultati sodobnih raziskav kažejo, da je vedenje staršev vsaj delno odziv in ne vzrok značilnosti otrok (pregled v Kavčič, v tisku). Smer učinka lahko ugotavljamo s pomočjo vzdolžnih študij: npr. spremljanje razlik v vedenju staršev do njihovih otrok in značilnosti otrok nam omogoča ugotavljanje, ali razlikovalno odzivanje staršev napoveduje kasnejše vedenje njihovih otrok, ali pa nasprotno, vedenje otrok napoveduje kasnejše razlikovalno odzivanje njihovih staršev.

Literatura

- Barrett Singer, A. T. in Weinstein, R. (2000). Differential parental treatment predicts achievement and self-perceptions in two cultural contexts. *Journal of Family Psychology*, 14, 491–509.
- Boll, T., Ferring, D. in Filipp, S. H. (2003). Perceived parental differential treatment in middle adulthood: Curvilinear relations with individuals' experienced relationship quality to sibling and parents. *Journal of Family Psychology*, 17, 472–487.
- Brody, G. H. (1998). Sibling relationship quality: Its causes and consequences. *Annual Review of Psychology*, 49, 1–24.
- Brody, G. H., Stoneman, Z. in Burke, M. (1987). Child temperaments, maternal differential behavior, and sibling relationships. *Developmental Psychology*, 23, 354–362.
- Brody, G. H., Stoneman, Z. in McCoy, J. K. (1992). Associations of maternal and paternal direct and differential behavior with sibling relationships: Contemporaneous and longitudinal analyses. *Child Development*, 63, 82–92.
- Brody, G. H., Stoneman, Z. in McCoy, J. K. (1994). Contributions of family relationships and child temperaments to longitudinal variations in sibling relationship quality and sibling relationship styles. *Journal of Family Psychology*, 8, 274–286.
- Brody, L. R., Copeland, A. P., Sutton, L. S., Richardson, D. R. in Guyer, M. (1998). Mommy and daddy like you best: Perceived family favouritism in relation to affect, adjustment and family process. *Journal of Family Therapy*, 20, 269–292.
- Bryant, N. in Crockenberg, S. (1980). Correlates and dimensions of prosocial behavior: A study of female sibling with their mothers. *Child Development*, 51, 529–544.
- Clarke-Stewart, K. A. in Hevey, C. M. (1981). Longitudinal relations in repeated observations of mother-child interactions from 1 to 2 and a half years. *Developmental psychology*, 17, 127–145.
- Conger, K. J. in Conger, R. D. (1994). Differential parenting and change in sibling differences in delinquency. *Journal of Family Psychology*, 8, 287–302.
- Crouter, A. C., McHale, S. M. in Jenkins Tucker, C. (1999). Does stress exacerbate parental differential treatment of siblings? A pattern-analytic approach. *Journal of Family Psychology*, 13, 286–299.
- Daniels, D. in Plomin, R. (1985). Differential experience of siblings in the same family. *Developmental Psychology*, 21, 747–760.

- Deater-Deckard, K., Pike, A., Petrill, S. A., Cutting, A. L., Hughes, C. in O'Connor, T. G. (2001). Nonshared environmental processes in socio-emotional development: An observational study of identical twin differences in the preschool period. *Developmental Science*, 4, F1-F6.
- Dunn, J. (1993). *Young children's close relationships: Beyond attachment*. Newbury Park: Sage Publications.
- Dunn, J. (2003). Sibling relationships. V P. K. Smith in C. H. Hart (ur.), *Blackwell handbook of childhood social development* (str. 223–237). Oxford: Blackwell Publishing.
- Dunn, J., Plomin, R. in Daniels, D. (1986). Consistency and change in mothers' behavior towards young siblings. *Child Development*, 57, 348–356.
- Dunn, J., Stocker, C. M. in Plomin, R. (1990). Nonshared experiences within the family: Correlates of behavior problems in middle childhood. *Development and Psychopathology*, 2, 113–126.
- Eaves, L. J. in Carbonneau, R. (1998). Recovering components of variance from differential ratings of behavior and environment in pairs of relatives. *Developmental Psychology*, 34, 125–129.
- Feinberg, M. E. in Hetherington, E. M. (2001). Differential parenting as a within-family variable. *Journal of Family Psychology*, 15, 22–37.
- Feinberg, M. E., Neiderhiser, J. M., Simmens, S., Reiss, D. in Hetherington, E. M. (2000). Sibling comparison of differential parental treatment in adolescence: Gender, self-esteem, and emotionality and mediators of the parenting-adjustment association. *Child Development*, 71, 1611–1628.
- Harris, K. M. in Morgan, S. P. (1991). Fathers, sons, and daughters: Differential paternal involvement in parenting. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 531–544.
- Holden, G. W. in Miller, P. C. (1999). Enduring and different: A meta-analysis of the similarity in parents' child rearing. *Psychological Bulletin*, 125, 223–254.
- Jenkins, J. M., Rasbash, J. in O'Connor, T. G. (2003). The role of shared family context in differential parenting. *Developmental Psychology*, 39, 99–113.
- Kavčič, T. (2004). *Razvoj osebnosti predšolskih otrok: povezave z osebnostnimi značilnostmi staršev in sorojencev ter medosebnimi odnosi v družini*. Neobjavljena doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani.
- Kavčič, T. (v tisku). Družinsko okolje in otrokov razvoj. *Psihološka obzorja*.
- Kowal, A. in Kramer, L. (1997). Children's understanding of parental differential treatment. *Child Development*, 68, 113–126.
- Kowal, A., Kramer, L., Krull, J. L. in Crick, N. R. (2002). Children's perceptions of the fairness of parental preferential treatment and their socioemotional well-being. *Journal of Family Psychology*, 16, 297–306.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T., Jr. (1988). Recalled parent-child relations and adult personality. *Journal of Personality*, 56, 417–434.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Ostendorf, F., Angleitner, A., H., M., Avia, M. D., Sasz, J., Sánchez-Bernardos, M. L., Kusdil, M. E., Woodfield, R., Saunders, P. R. in Smith, P. B. (2000). Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 173–186.
- McGuire, S., Dunn, J. in Plomin, R. (1995). Maternal differential treatment of siblings and children's behavior problems: A longitudinal study. *Development and psychopathology*, 7, 515–528.
- McHale, S. M., Crouter, A. C., McGuire, S. A. in Updegraff, K. A. (1995). Congruence between mothers' and fathers' differential treatment of siblings: Links with family relations and children's well-being. *Child Development*, 66, 116–128.
- McHale, S. M. in Pawletko, T. M. (1992). Differential treatment of siblings in two family contexts. *Child Development*, 63, 68–81.
- McHale, S.M., Updegraff, K. A., Jackson-Newsom, J., Tucker, J. in Croute, A. C. (2000). When does parents differential treatment have negative implications on siblings? *Social Development*, 9, 149–172.
- Mekos, D., Hetherington, E. M. in Reiss, D. (1996). Sibling differences in problem behavior and parental treatment in nondivorced and remarried families. *Child Development*, 67, 2148–2165.
- Monahan, S. C., Buchanan, C. M., Maccoby, E. E. in Dornbusch, S. M. (1993). Sibling differences in divorced families. *Child Development*, 64, 152–168.
- O'Connor, T. G., Hetherington, E. M. in Reiss, D. (1998). Family systems and adolescent development: Shared and nonshared risk and protective factors in nondivorced and remarried families. *Development and Psychopathology*, 10, 353–375.
- Pike, A. (2003). Behavioral genetics, shared and nonshared environment. V P. K. Smith in C. H. Hart (ur.), *Blackwell handbook of childhood social development* (str. 27–43). Oxford: Blackwell Publishing.

- Plomin, R. in Bergeman, C. S. (1991). The nature of nurture: Genetic influence on "environmental" measures. *Behavioral and Brain Sciences*, 14, 373-427.
- Plomin, R., DeFries, J. C., McClearn, G. E. in Rutter, M. (1997). *Behavioral genetics*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Quittner, A. L. in Opipari, L. C. (1994). Differential treatment of siblings: Interview and diary analyses comparing two family contexts. *Child Development*, 65, 800-814.
- Reiss, D., Hetherington, E. M., Plomin, R., Howe, G. W., Simmens, S. J., Henderson, S. H., O'Connor, T. J., Bussell, D. A., Anderson, E. R. in Law, T. (1995). Genetic questions for environmental studies: Differential parenting and psychopathology in adolescence. *Archives of General Psychiatry*, 52, 925-936.
- Russell, A., Mize, J. in Bissaker, K. (2003). Parent-child relationship. V P. K. Smith in C. H. Hart (ur.), *Blackwell handbook of childhood social development* (str. 205-222). Oxford: Blackwell Publishing.
- Scarr, S. in McCartney, K. (1983). How people make their own environments: A theory of genotype → environment effects. *Child Development*, 54, 424-435.
- Stocker, C. M. (1993). Siblings' adjustment in middle childhood: Links with mother-child relationships. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 14, 485-499.
- Stocker, C. M. (1995). Differences in mothers' and fathers' relationship with siblings: Links with children's behavior problems. *Development and psychopathology*, 7, 499-513.
- Stocker, C. in Dunn, J. (1994). Sibling relationships in childhood and adolescence. V J. C. DeFries, R. Plomin in D. W. Fulker (ur.), *Nature and nurture during middle childhood* (str. 214-232). Malden: Blackwell Publishers.
- Stocker, C., Dunn, J. in Plomin, R. (1989). Sibling relationships: Links with child temperament, maternal behavior, and family structure. *Child Development*, 60, 715-727.
- Turkheimer, E. in Waldron, M. (2000). Nonshared environment: A theoretical, methodological and quantitative review. *Psychological Bulletin*, 126, 78-108.
- Volling, B. L. (1997). The family correlates of maternal and paternal perceptions of differential treatment in early childhood. *Family Relations*, 46, 227-236.
- Volling, B. L. in Belsky, J. (1992). The contribution of mother-child and father-child relationships to the quality of sibling interaction: A longitudinal study. *Child Development*, 63, 1209-1222.
- Volling, B. L. in Elins, J. L. (1998). Family relationships and children's emotional adjustment as correlates of maternal and paternal differential treatment: A replication with toddler and preschool siblings. *Child Development*, 69, 1640-1656.